

Examining the Role and Character of Women in the Political Power Structure in Ferdowsi's Shahnameh

Mahsa. Emadi¹, Mohammdd Kazem. Kaveh Pishghadam^{2*}, Keramatollah. Rasekh³, Farah. Niazkar⁴

¹ PhD Student, Department of Political Science, Fars Science and Research Campus, Islamic Azad University, Fars, Iran

² Associate Professor, Department of Political Science, Shiraz Branch, Islamic Azad University, Shiraz, Iran

³ Associate Professor, Department of Sociology, Jahrom Branch, Islamic Azad University, Jahrom, Iran

⁴ Assistant Professor, Department of Persian Language and Literature, Marvdasht Branch, Islamic Azad University, Marvdasht, Iran

* Corresponding author email address: Pishghadam2008@gmail.com

Article Info

Article type:

Original Research

How to cite this article:

Emadi, M., Kaveh Pishghadam, M. K., Rasekh, K., & Niazkar, F. (2024). Examining the Role and Character of Women in the Political Power Structure in Ferdowsi's Shahnameh. *Journal of Social-Political Studies of Iran's Culture and History*, 3(5), 300-314.

© 2024 the authors. This is an open access article under the terms of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) License.

ABSTRACT

The objective of this article is to explain the role of women in the political power structure from the perspective of Ferdowsi's Shahnameh. The research method employed in this study is of a library-based nature, utilizing the technique of content analysis. The theoretical framework applied is mythological criticism. The findings indicate that the dimensions, indicators, and components related to women's roles in Shahnameh are delineated across three dimensions: the social dimension, which includes three components and eleven indicators; the political dimension, which consists of two components and ten indicators; and the personality dimension, which encompasses two components and nine indicators. Moreover, the results derived from the analysis of Shahnameh reveal that women in this epic, in addition to expressing love and feminine emotions toward their heroic spouses, possessed exceptional power in managing political and military affairs. By presenting their opinions and suggestions regarding political and governmental matters, they played both direct and indirect roles in the political power structure, demonstrating their significant influence within the political domain.

Keywords: woman, structure, political power, Shahnameh, explanation

EXTENDED ABSTRACT

Introduction

The role of women in political power structures has been a subject of significant interest in literary and historical studies, particularly in the context of classical texts. Ferdowsi's *Shahnameh*, an epic poem that chronicles the history of Persia from its mythical beginnings to the Islamic conquest, offers a rich tapestry of characters, including women who play pivotal roles in the political and social spheres. This study aims to explore the dimensions of women's roles in the political power structure as depicted in *Shahnameh*, focusing on their social, political, and personality traits. The research is grounded in mythological criticism, a theoretical framework that allows for the analysis of archetypal characters and their symbolic significance in literature (Naghi, 2011).

The *Shahnameh* is not merely a historical account but also a reflection of the cultural and social values of its time. Women in *Shahnameh* are portrayed as complex figures who, beyond their traditional roles as wives and mothers, exert significant influence in political and military affairs. This study seeks to answer the question: "What role did women play in the political power structure in Ferdowsi's *Shahnameh*?" By examining the text through the lens of mythological criticism, the research aims to uncover the archetypal roles of women and their impact on the political landscape of the epic. The significance of this study lies in its potential to provide a deeper understanding of the historical and cultural context of women's roles in Persian literature. By analyzing the *Shahnameh*, this research contributes to the broader discourse on gender roles in classical texts and offers insights into the societal norms and values of ancient Persia. Furthermore, the findings of this study can serve as a foundation for future research on the representation of women in other literary and historical works.

Methods and Materials

This research employs a library-based methodology, utilizing content analysis as the primary technique for data collection and interpretation. The theoretical framework of mythological criticism is applied to analyze the text of *Shahnameh*, focusing on the roles and characteristics of women within the political power structure. The study identifies three main dimensions of women's roles: social, political, and personality. Each dimension is further broken down into components and indicators, which are used to categorize and analyze the data.

Data was collected through a thorough reading of *Shahnameh*, with specific attention to passages that highlight the roles of women. The collected data was then coded and categorized according to the identified dimensions, components, and indicators. This structured approach allows for a systematic analysis of the text, ensuring that all relevant aspects of women's roles are considered.

Findings

The analysis of *Shahnameh* reveals that women play multifaceted roles in the political power structure, with significant influence in both direct and indirect ways. The social dimension highlights women's roles in maintaining social order, their interactions with male characters, and their ability to influence societal norms. For example, characters like Sindokht and Katayun are depicted as wise and influential figures who play crucial roles in shaping the political landscape through their social interactions.

In the political dimension, women are shown to be active participants in governance and military affairs. Characters such as Gordafarid and Gordieh demonstrate exceptional leadership and strategic skills, often advising male leaders and influencing key political decisions. Their involvement in political matters is not limited to behind-the-scenes influence; they are also depicted as taking direct action in times of crisis.

The social dimension includes three components and eleven indicators, focusing on women's roles in societal structures, their interactions with other characters, and their influence on social norms. The political dimension consists of two components and ten indicators, examining women's direct and indirect involvement in political decision-making and governance. The personality dimension encompasses two components and nine indicators, analyzing the personal traits and characteristics of women in *Shahnameh* that contribute to their roles in the political power structure.

The personality dimension reveals that women in *Shahnameh* possess a range of traits that contribute to their political influence. These traits include intelligence, courage, and strategic thinking, which enable them to navigate complex political situations effectively. For instance, characters like Farangis and Katayun are portrayed as both nurturing and politically astute, balancing their traditional roles with their involvement in governance.

The findings also indicate that women in *Shahnameh* are not monolithic in their roles; they exhibit both positive and negative traits, reflecting the complexity of their characters. While some women are depicted as wise and benevolent leaders, others are shown to be manipulative or driven by personal ambition. This duality in their portrayal adds depth to their characters and underscores the nuanced representation of women in the epic.

Discussion and Conclusion

The findings of this study underscore the significant yet complex roles that women play in the political power structure of *Shahnameh*. Women are not merely passive figures in the background; they are active participants in the political and social spheres, wielding influence through both direct and indirect means. Their roles are shaped by a combination of social expectations, personal traits, and the specific historical and cultural context of the epic.

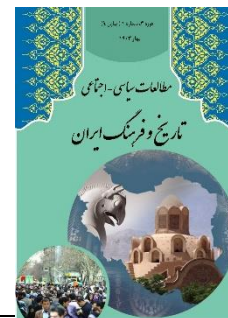
The social dimension of women's roles highlights their importance in maintaining societal order and influencing social norms. Characters like Sindokht and Katayun exemplify the ways in which women can shape the political landscape through their social interactions and relationships. Their ability to navigate complex social dynamics and exert influence over male leaders underscores the importance of their roles in the political power structure.

In the political dimension, women are depicted as key players in governance and military affairs. Characters such as Gordafarid and Gordieh demonstrate exceptional leadership and strategic skills, often advising male leaders and influencing key political decisions. Their involvement in political matters is not limited to behind-the-scenes influence; they are also depicted as taking direct action in times of crisis. This active participation in political and military affairs challenges traditional gender roles and highlights the multifaceted nature of women's roles in *Shahnameh*.

The personality dimension reveals that women in *Shahnameh* possess a range of traits that contribute to their political influence. These traits include intelligence, courage, and strategic thinking, which enable them to navigate complex political situations effectively. For instance, characters like Farangis and Katayun are portrayed as both nurturing and politically astute, balancing their traditional

roles with their involvement in governance. This duality in their portrayal adds depth to their characters and underscores the nuanced representation of women in the epic.

In conclusion, this study demonstrates that women in *Shahnameh* play crucial roles in the political power structure, influencing both social and political outcomes through their actions and decisions. Their portrayal as complex, multifaceted characters challenges traditional gender roles and offers a more nuanced understanding of women's roles in classical literature. The findings of this study contribute to the broader discourse on gender roles in literature and provide a foundation for future research on the representation of women in other literary and historical works.

بررسی نقش و شخصیت زنان در ساختار قدرت سیاسی در شاهنامه فردوسی

مهسا عمادی^۱، محمد کاظم کاوه پیش قدم^۲، کرامت اله راسخ^۳، فرح نیازکار^۴

۱. دانشجوی دکتری، گروه علوم سیاسی، پردیس علوم و تحقیقات فارس، دانشگاه آزاد اسلامی، فارس، ایران

۲. دانشیار، گروه علوم سیاسی، واحد شیراز، دانشگاه آزاد اسلامی، شیراز، ایران

۳. دانشیار، گروه جامعه شناسی، واحد جهرم، دانشگاه آزاد اسلامی، جهرم، ایران

۴. استادیار، گروه زبان و ادبیات فارسی، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران

*ایمیل نویسنده مسئول: Pishghadam2008@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله

پژوهشی/اصیل

نحوه استناد به این مقاله:

عمادی، مهسا. کاوه پیش قدم، محمد کاظم. راسخ، کرامت اله. نیازکار، فرح. (۱۴۰۳). بررسی نقش و شخصیت زنان در ساختار قدرت سیاسی در شاهنامه فردوسی. *مطالعات سیاسی-اجتماعی تاریخ و فرهنگ ایران*، ۳(۵)، ۳۰۰-۳۱۴.

© ۱۴۰۳ تمامی حقوق انتشار این مقاله متعلق به نویسنده است. انتشار این مقاله به صورت دسترسی آزاد مطابق با گواهی (CC BY-NC 4.0) صورت گرفته است.

هدف این مقاله، تبیین نقش زنان در ساختار قدرت سیاسی از منظر شاهنامه فردوسی است. روش تحقیق به کاررفته در این مقاله، از نوع کتابخانه‌ای است و از تکنیک تحلیل محتوا استفاده شده است. چارچوب نظری استفاده‌شده در آن، نقد اسطوره‌شناسی می‌باشد. یافته‌ها حاکی است که ابعاد، شاخص‌ها و مؤلفه‌های مربوطه در شاهنامه، در سه بُعد از جمله: بُعد اجتماعی، شامل ۳ مؤلفه ۱۱ شاخص، بُعد سیاسی شامل ۲ مؤلفه و ۱۰ شاخص و در بُعد شخصیتی، شامل ۲ مؤلفه و ۹ شاخص، نقش زنان تعیین و ترسیم گردیده است. همچنین نتایج به‌دست‌آمده از تحلیل شاهنامه نشان می‌دهد که زنان شاهنامه، علاوه بر عشق و احساسات زنانگی نسبت به همسران پهلوان خود، از قدرت بی‌نظیری در اداره امور کشوری و لشکری برخوردار بوده‌اند. آن‌ها با ارائه نظرات و پیشنهادهای خود در امور سیاسی و کشوری، دخالتی مستقیم و غیرمستقیم در ساختار قدرت سیاسی داشته‌اند که این نشان از تأثیر زیاد زنان در ساختار قدرت سیاسی دارد.

کلیدواژگان: زن، ساختار، قدرت سیاسی، شاهنامه، تبیین

مقدمه

دیوار ایران، دیاری است ادب‌پرور و شعردوست و در طول تاریخ، شاعران و ادیبان بسیاری به خود دیده است که در هر دوره به تناسب شرایط اجتماعی، سیاسی، فرهنگی حاکم بر جامعه خود شعر می‌سرودند و تأثیر زیادی بر نگرش مردمان زمان خود داشتند. یکی از شاعران بزرگ و اثرگذار که همه ایرانی و ایرانی‌ها خود را مدیون او می‌دانند، «حکیم ابوالقاسم فردوسی» است که همه معتقدند: اگر او نبود زبان فارسی حفظ نمی‌شد. وی در اشعار خود، به شیرزنان و شیرمردانی اشاره کرده است که از زمان نوشته‌شدن کتاب شاهنامه تاکنون، برای مردم چه پیر و چه جوان، چه مرد و چه زن، اسطوره‌های بی‌پایان و بی‌بدیلی هستند. وی در داستان‌های شاهنامه، به نکات ارزشمند فراوانی اشاره کرده است، اما یکی از نکاتی که به وضوح به چشم می‌خورد، حضور پررنگ زنان در اشعار شاهنامه است و می‌توان گفت یکی از مهم‌ترین کتاب‌های شعر فارسی که دیدگاهی مثبت نسبت به زن داشته و آن را با مقام والای انسانی به تصویر کشیده است، شاهنامه فردوسی می‌باشد. شاهنامه به‌عنوان شناسنامه ملی و ادبی ایرانیان، دربردارنده هویت فرهنگی و اجتماعی مردان و زنان ایرانی می‌باشد و آن‌ها را با معرفی تمامی احساسات، باید‌ها و نیاید‌ها، اندوه و شادی، سوگ و سور و کارویژه‌ها و وظایفشان، به‌عنوان آیین تمام‌نمای پیش روی مخاطبین خود قرار می‌دهد. زنان در تمام داستان‌های شاهنامه حضور دارند و به اقتضای زمان، مکان، موقعیت و نقشی که در داستان برعهده دارند، کنش‌های متفاوتی دارند. بر طبق تقسیم‌بندی معمول، شاهنامه سه بخش: اساطیری، پهلوانی و تاریخی دارد و حضور زنان در بخش پهلوانی، نسبت به دو دوره دیگر، اهمیت ویژه‌ای دارد و نقش مؤثرتری را ایفا می‌کنند. مقام زن در شاهنامه، تا به آن درجه است که نمونه و تمثیل خردمندی و خردورزی می‌باشد. در بررسی نقش زنان در شاهنامه فردوسی، به یازده گروه می‌توان اشاره کرد که بیشتر به فعالیت در دربار و ساختار سیاسی مشغول می‌باشند:

- ۱) زنانی که به مقام شاهی دست یافتند، همانند: همای، پوراندخت و آرمیدخت؛
 - ۲) شهبانوان، مانند: سیندخت همسر مهرباب کابلی، سودابه همسر کاووس، کتایون همسر گشتاسب، دختر قیصر روم و مادر اسفندیار؛
 - ۳) شاه‌دخت‌ها، مانند: ارنواز و شهرناز دختران جمشید؛
 - ۴) زنان گنجور، همانند: گلنار گنجور اردوان؛
 - ۵) پرستندگان، که همان ندیمه‌ها و دایه‌های زنان و دختران شبستان‌نشینند؛
 - ۶) کنیزان، که جز در مواردی محدود نقش‌آفرین رویدادی نیستند، مانند: ماه‌آفرید، کنیز ایرج؛
 - ۷) فرستندگان، زنانی که نشان می‌دهند توانایی اقدام در امور مهم مملکتی دارند، مانند: سیندخت همسر مهرباب کابلی، گلشهر همسر پیران و مادر جریره؛
 - ۸) پهلوانان، همانند: گردآفرید و گردیه؛
 - ۹) جنگاوران. گردیه تنها زنی است که جنگاوران مرد پس از کشته‌شدن بهرام چوبین او را به سپه‌سالاری برمی‌گزینند و به‌سوی ایران تاختن می‌آورند؛
 - ۱۰) دلبران و معشوقه‌ها، همانند: عشق رودابه به زال، ته‌مین به رستم، منیژه به بیژن و تنها در دو مورد این دلدادگی به شکست می‌انجامد. یکی در عشق ناپاک سودابه به سیاوش، دیگری عشق شیرویه به نامادری خود شیرین؛
 - ۱۱) مادران. از مادران بلندآوازه حماسه از فرانک، سیندخت، رودابه، ته‌مین، جریره، فرنگیس، کتایون (Sarami, 1989).
- بررسی نقش و جایگاه زنان در ساختار قدرت سیاسی شاهنامه، نشان می‌دهد آن‌ها از مقامی خردمند و باهوش برخوردار بوده‌اند. در شاهنامه، زنان به‌عنوان شهبانوی دربار همسر پادشاه ایفای نقش می‌کنند که از میان آن‌ها سیندخت، سودابه و کتایون تأثیر مستقیم در تصمیمات سیاسی اجتماعی شاه دارند (Behjat & Farhadi, 2012).

باتوجه به نقش مؤثر و به‌سزایی که زنان اساطیری ما، مخصوصاً زنان شاهنامه فردوسی می‌توانند به‌عنوان الگویی برای زنان امروزی داشته باشند، بسیار مناسب است که ابعاد شخصیتی این زنان در قالب پژوهش‌های علمی مورد بررسی قرار گیرد و شناسایی شوند. لذا این مقاله به دنبال پاسخ به این سؤال است که «نقش زنان در ساختار قدرت سیاسی در شاهنامه فردوسی چه بوده است؟».

چارچوب نظری

در این پژوهش، به جهت اینکه نگارنده قصد دارد از دید انسان‌شناختی به تحلیل متن شاهنامه فردوسی و خسرو و شیرین نظامی بپردازد و شخصیت زنان را در ساختار قدرت سیاسی این دو اثر مورد بررسی قرار دهد، مناسب است که از «نظریه نقد اسطوره‌ای» استفاده کند. یکی از رویکردهای میان رشته‌ای که از رویکردهای اصلی نقد ادبی معاصر به شمار می‌رود، نقد اسطوره‌ای است. این رویکرد از منظر انسان‌شناختی متن‌های ادبی را تحلیل می‌کند و از جهت کاربردی که دارد «نقد کهن» و «نقد یونکی» را نیز دربر می‌گیرد. در این روش منتقد به دنبال آن است که با رویکردهای تحلیلی، تطبیقی و استقرایی تمام عنصرهای فرهنگی که در انسان‌ها وجود داشته و به‌صورت ناخودآگاه در ایجاد و خلق آثار ادبی تأثیر داشت را مورد بررسی قرار دهد. در این رویکرد از یک طرف از مطالعات مردم‌شناسی و از طرف دیگر از مطالعات روانشناسی برای تحلیل آثار ادبی استفاده می‌شود. از آنجایی که بوسیله این رویکرد می‌توان به ارزش‌های ناخودآگاه و سطح نمادین آن‌ها که در متن‌های ادبی وجود دارد پی برد و آن‌ها را مورد تحلیل قرار داد می‌توان از آن برای تحلیل متن‌هایی که ارزش‌های اساطیری یا نمادگرایانه دارند استفاده کرد (Ghaemi, 2010).

آرکی‌تاپ یا کهن‌الگو، شکل کلی از رفتارهای بشری است که می‌توان گفت منشا آن «ناخودآگاه جمعی» است یا می‌توان گفت که آرکی‌تاپ، در قالب رویاها و توهمات، خیال پردازی و هنر و ادبیات در ناخودآگاه جمعی وجود دارد و بدین‌وسیله افراد را تحت نفوذ و نظارت خود قرار می‌دهد (Ghaemi, 2010).

یونگ، با بیان مطالب مهمی در مورد ناخودآگاه جمعی، صور اساطیری (آرکی‌تاپ‌ها)، نشان داده است که چطور اسطوره‌ها جایگاه نو در زندگی بشر پیدا کرده‌اند. یونگ معتقد بود، انسان دارای نوعی «حافظه نژادی» است که کهن‌الگوها در آن ذخیره می‌شوند (Shamisa, 2013).

نقد مبتنی بر آرا یونگ، بیشتر حول محور آرکی‌تاپ‌ها است که به مردم‌شناسی، اسطوره‌شناسی و گذشته بشر توجه دارد و شخصیت‌هایی که در داستان‌های ادبی وجود دارد را به‌صورت اساطیر نشان می‌دهد (Shamisa, 2013). یونگ دو نوع ناخودآگاه فردی و جمعی را بیان می‌کند. وی معتقد است که ناخودآگاه جمعی از گذشتگان و نیاکان به ما رسیده است. حتی می‌توان آن‌را مربوط به دورانی که بشر به صورت حیوانی زندگی می‌کرده دانست و به همین دلیل خاطره ناخودآگاه نژادی را مطرح می‌کند.

بررسی عمیق آثار کهن و مخصوصاً حماسه‌ها و اسطوره‌ها به ما کمک می‌کند تا کهن‌الگوها و راز و رمزهای آن را دریابیم و درک بهتری از فرهنگ، ادبیات، جامعه و انسان داشته باشیم. می‌توان از دانش اساطیری برای شناختن تاریخ تمدن و روشن کردن آن جنبه از تاریخ کهن که برای ما غیرروشن است استفاده کرد و بدین‌وسیله به طرز فکر و اعتقادات دوران گذشته پی برد (Amoozgar, 2015). نکته قابل توجه این است که صحت داشتن یا داشتن تاریخی اسطوره‌ها اهمیت چندانی ندارد و آن چیزی که مهم است ارزشی است که آن‌ها بین پیروان خود دارند (Guiry, 1996).

شاهنامه فردوسی و خسرو و شیرین نظامی گنجوی، دو اثر بسیار مهم‌اند که در آن‌ها، اساطیر و شخصیت‌های اسطوره‌ای با کارکردهای چشمگیر خود باعث شگفتی خواننده می‌شود. همچنین در این دو اثر مهم ادبی، با موضوعات و شخصیت‌های گوناگون اساطیری روبه‌رویم که هر یک در جایگاه خود ارزش زیادی دارند. یکی از موضوعات قابل توجه، وجود زنان و نقش آن‌ها در این آثار است که با نگاه

ژرف‌نگرانه به این آثار، می‌توان به نقش و کارکرد زنان پی‌برد. پژوهش حاضر، سعی دارد شخصیت زنان شاهنامه فردوسی و خسرو و شیرین گنجوی را بررسی کند تا بفهمد هر یک از آن‌ها از چه کهن‌الگو یا طرح کلی رفتار بشری پیروی می‌کردند تا بتوان درک بهتری از ویژگی رفتارهای این زنان داشت.

پیشینه پژوهش

پورمجیدی فتح در سال (۱۴۰۱)، پژوهشی با عنوان «نقش‌آفرینی زنان شاهنامه، با هدف بررسی نقش‌آفرینی‌های مثبت زنان در سه قلمرو حماسی، سیاسی و اجتماع» نوشته است. نتایج این پژوهش، گویای آن است که اولاً نگاه فردوسی به زن یک نگاه انسانی است و از دیدگاه ایشان، زن و مرد با هم مساوی‌اند. به‌طور کلی، زنان بخش پهلوانی شاهنامه، نقش‌های مؤثرتری نسبت به زنان دو بخش تاریخی و اساطیری شاهنامه دارند (Pourmajidi Fateh & Derkhosh, 2022).

آلبوغیش در سال (۱۴۰۰)، پژوهشی تحت عنوان «بازتاب و بررسی زنان فرمانروا و سیاستمدار در شاهنامه فردوسی» نگاشته است. یافته‌های این پژوهش، نشان می‌دهد به نظر نویسنده، در شاهنامه فردوسی تنها با مردان و رفتارهای مختلف روبه‌رو نیستیم، بلکه زنانی نیز هستند که دارای ویژگی‌های فرمانروایی می‌باشند؛ که گاهی وجود آن‌ها، مقدمه بروز جنگ‌های بزرگی می‌شود. حضور زن فرمانروا در شاهنامه، از جایگاهی ویژه و برجسته برخوردار می‌باشد. از جمله این زنان فرمانروا و سیاستمدار، می‌توان به سیمیندخت، همای چهرزاد، آرمذخت، قیدانه اشاره کرد (Albughish, 2021).

خوجه‌یف و همکاران در سال (۱۳۹۹)، پژوهشی تحت عنوان «سنایش و نکوهش زنان در شاهنامه فردوسی» نگاشته‌اند. یافته‌های این تحقیق، نشان می‌دهد در شاهنامه، داستان ۸۰ زن را می‌توان مطالعه کرد که روایت ۳۸ ازدواج از ایشان بیان شده است. تمام نقش‌های خانوادگی زن، اعم از: همسری، مادری، فرزندی، دختری، خواهر، دایگی و مادرخواندگی، همگی در شاهنامه نمود یافته است. همچنین در طی مقاله به پاکدامنی، خرد، دلاوری و... زنان شاهنامه اشاره شده است (Khojavey & Gianbagheri, 2019).

شوکتی و همکاران در سال (۱۳۹۶)، پژوهشی تحت عنوان «مطالعه جایگاه زن در شاهنامه فردوسی» انجام داده‌اند. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد فردوسی زمانی که در ابیات خود بر ضد زنان سخن می‌گوید در واقع به شخصیت زن اشاره دارد نه به جنسیت آن و وقتی زنان را سرزنش می‌کند فارق از این که به زن بودن آن توجه کند عمل ناپسند زن خاصی را نکوهش می‌کند (Shokati & Dehghan, 2016).

مرادیان در سال (۱۳۹۵)، تحقیقی با عنوان «بررسی جایگاه و نقش سیاسی و اجتماعی زنان در شاهنامه فردوسی» نگاشته است که به بررسی جایگاه و نقش زنان در شاهنامه و تأثیر آنان در روابط سیاسی و اجتماعی حکومت‌ها می‌پردازد، یافته‌ها نشان می‌دهد زنان شاهنامه، به حسب توان خود در تغییر وضع جامعه و روابط بین‌الملل و نیز در ایجاد پیوندهای سیاسی و اجتماعی بین کانون حکومتی کشورها، بیشترین و شاید اولین نقش ممکن را ایفا می‌کرده‌اند (Moradian, 2015).

اکبری در سال (۱۳۹۴)، مقاله‌ای تحت عنوان «بررسی ابعاد و جایگاه زن در شاهنامه فردوسی» نگاشته است. نگارنده در مطالعات خود به این نتیجه رسیده است که فردوسی، به صورت آگاهانه در شاهنامه زنان را تحسین می‌کند، همچنین از ابیات فردوسی می‌توان دریافت که از نظر وی زنان دوستدار فرهنگ خود، دارای شجاعت در اندیشه و رفتار، گذشت و ایثار در زمینه عشق، متعهد و وفادار به همسر و فرزند و آگاه و متفکر هستند (Akbari, 2014).

نقی در سال (۱۳۹۰)، پژوهشی تحت عنوان «تحلیل شخصیت و نقش زنان در داستان‌های شاهنامه» نگاشته است، با هدف بررسی نقش زنان در شاهنامه فردوسی و بازتاب سیمای آن‌ها. یافته‌های این پژوهش، حاکی از آن است که هر کدام از زنان شاهنامه دارای

شخصیت ویژه و منحصر به فردی هستند و در داستان‌های متفاوت متناسب با دوره خود دارای نقش و تاثیر متفاوتی می‌باشند به طوری که در دوره‌های اساطیری، پهلوانی و تاریخی متناسب با دوره خود نقش و تاثیر آن‌ها هم متفاوت می‌شود (Naghi, 2011).

پاک‌نیا در سال (۱۳۸۵)، مقاله‌ای تحت عنوان «خوانشی از زن در شاهنامه» نگاشته است. نگارنده این مطلب را مطرح می‌کند که از متن شاهنامه می‌توان فهمید که زنان نسبت به دوره‌ای که در آن زندگی می‌کرده‌اند از فرهنگ بالاتری برخوردار بوده‌اند به طوری که در شاهنامه زنان دارای شخصیتی سیاستمدار، خردمند و قدرت طلب نشان داده شده‌اند. اما این نکته به ذهن متبادر می‌شود که آیا این ویژگی‌هایی که برای زنان در شاهنامه مطرح شده است، واقعیت‌های فرهنگی و اجتماعی در دوران باستان است و آیا به خاطر برابری زن و مرد در آن دوران می‌باشد؟ نگارنده معتقد است که این وضعیت بیشتر به علت ایجاد جذابیت در داستان‌های شاهنامه و حماسی کردن آن‌ها است (Paknia, 2015).

روش تحقیق

روش تحقیق این مقاله کتابخانه‌ای است و از تکنیک تحلیل محتوا استفاده شده است؛ بدین صورت که ابتدا منابع و کتب موجود در زمینه شاهنامه فردوسی مورد مطالعه قرار گرفته و مطالب مورد نظر از آن‌ها فیش برداری شده و در گام بعد، بر روی داده‌های جمع‌آوری شده تحلیل محتوا صورت گرفته است. برای دست یافتن به چگونگی نقش و شخصیت زنان در ساختار قدرت سیاسی در شاهنامه و نهایتاً داده‌های به دست آمده به صورت دسته‌بندی و کدگذاری نوشته شده است.

یافته‌ها

در این قسمت، داده‌های به دست آمده از تحلیل محتوای شاهنامه فردوسی در قالب ابعاد، شاخص‌ها و مؤلفه‌ها آورده می‌شود که عبارتند از: بُعد اجتماعی شامل ۳ مؤلفه و ۱۱ شاخص و در بُعد سیاسی شامل ۲ مؤلفه و ۱۰ شاخص و در بُعد شخصیتی شامل ۲ مؤلفه و ۹ شاخص که در آن‌ها، نقش زنان تعیین و ترسیم شده است. این شاخص‌ها و مؤلفه‌ها، در قالب جدول زیر ارائه می‌شود.

جدول ۱

دسته‌بندی و سازماندهی نقش زنان در شاهنامه فردوسی، براساس کدگذاری‌ها (باز، محوری، انتخابی).

مفاهیم	مقوله‌ها	ابعاد
امکان بروز لیاقت‌ها و شایستگی‌ها و قدرتمندی؛ در دیداری که سیندخت با سام داشت، سیندخت چنان شایستگی از خود نشان می‌دهد که به سام برای پیوند با رودابه انگیزه می‌دهد (Mousavi & Khosravi, 2008). چو شد سانه کار خود بر نشست -- چو گردی به مردی میان را ببست یکی ترگ رومی به سر بر نهاد-- یکی باره زیر اندرش همچو باد بیامد گرازان به درگاه سام-- نه آواز داد و نه برگفت نام (فردوسی، ۱۳۷۴: ۸۶). پیوندهای اجتماعی بین کانون حکومتی کشورها؛ کتایون توانست با انتخاب درست همسر، تأثیر شگرفی بر روند سیاسی بین دو امپراتور قدر قدرت ایران و روم بگذارد و با این ازدواج برون‌مرزی، به خوبی توانست کانون قدرت دو امپراتوری را به هم نزدیک سازد و دل آنان را به یکدیگر نرم نماید (Moradian, 2015). پایبند به اصالت فرهنگ ایرانی؛ همان مادرم دختر قیصر است-- که او بر سر رومیان افسر است (اسفندیار)	ویژگی‌های اجتماعی	بُعد اجتماعی زنان و تأثیر آن بر ساختار قدرت سیاسی

اصالت نژاد خانوادگی؛

بدو یک‌به‌یک سروین کرد یاد— بپرسید ازو پهلوان از نژاد

به شاه آفریدون کشد پروزم -- بدو گفت من خویش گرسیوزم (Ferdowsi, 1995, 2013).

نقش‌آفرین؛

مهارت‌های اجتماعی

کتایون بسیار مهربان و خردمند بود و تا آخر کنار پسرش ماند و با خودکامگی گشتاسب مبارزه کرد دختری جسور و بی‌باک است که توانست با تمام زیرکی، دانایی و شهامت، راهی را برخلاف نظر پدر انتخاب کند که این انتخاب در آینده نه‌چندان دور، فکر و نظر پدر و سران کشوری و لشکری را نیز تغییر داد (Moradian, 2015).

هنرمندی؛

آزاده کنیز بهرام گور، در چنگ نوازی استاد بود و تبحر داشت به‌طوری که بهرام هر جایی می‌رفت او را با خود می‌برد. علاوه بر آزاده، چندین زن هنرمند دیگر نیز در دربار بهرام بودند که از هنرمندی فراوانی برخوردار بودند و با چنگ نوازی، رقص و آواز و چامه‌گویی باعث خرسندی و شادابی وی می‌شدند. به‌طوری که بهرام گور با همه آن‌ها ازدواج کرد و آن‌ها را به خانه خود برد.

ابا سرو آزاده چنگی‌به‌دست -- به پشت هیون چمان بر نشست

همیشه به لب داشتی نام اوی -- دل آرام او بود و هم کام اوی.

برقراری عدالت و دادگستر؛

آزمودخت نیز مدت زمان کوتاهی پادشاه بود و به گسترش عدل و داد پرداخت.

همه کار بر داد و آیین کنیم -- کزین پس همه خشت بالین کنیم.

حافظ هویت و ارزش‌های والای قومی و نژادی؛

شیوه‌ها و گونه‌های

فرانک نه‌تنها برای حفظ فرزند از ظلم جابرانه آژیدهاک، بلکه برای حفظ تخت‌وتاج کیانی و سرزمین پاک خود و رفتاری و حماسی

همچنین، دادخواهی مردم مظلوم زمان خود، دست به کاری سترگ می‌زند و کودکش، فریدون را در عین احتیاج به (ارزش‌های اجتماعی)

مادر از دامان خود دور می‌کند و به دست نگهبان و باغبانی می‌سپارد.

که از کار گیتی بی‌اندوه بود -- یکی مرد دیدنی بدان کوه بود

پدروار لرزنده بر جان اوی -- ترا بود باید نگهبان اوی.

صاحب‌رای و عقیده؛

درخشان کند دوده و انجمن -- بدو گفت رأی توای شیرزن.

بهرمندی از خرد، دانش و تدبیر؛

خردمندی و هوشمندی و دوران‌دیشی قیدافه مثال‌زدنی است.

زنی بود در اندلس شهریار -- خردمند و با لشکری بی‌شمار (فردوسی، ۱۳۷۴: ۸۱۷).

بهرمندی از دلاوری، سلحشوری و شجاعت؛

همیشه به جنگ اندرون -- زنی بود بر سان گردی سوار

که چون او به جنگ اندرون کس ندید -- کجا نام او بود گردآفرید

زمانه ز مادر چنین ناوید -- کجا نام او بود گردآفرید

بدانست کاویخت گردآفرید -- مر آن را جز از چاره درمان ندید....

قدرت اداره امور کشور (پادشاهی)؛

مشارکت مستقیم در بُعد سیاسی زنان و

همای چهارزاد همسر بهمن و مادر داراب اولین پادشاه زن ایرانی است که در زمان پادشاهی‌اش دارای صفات قدرت سیاسی تأثیر آن بر ساختار

خردمندی، بخشندگی و عدالت گستری بوده است به‌طوری که فردوسی ویژگی‌های او را از پدرش هم برتر قدرت سیاسی

می‌شمارد.

به رأی و به داد از پدر درگذشت -- همه گیتی از دادش آباد گشت

سپردم بدو تاج و تخت بلند -- همان لشکر و گنج و بخت بلند.

جنگاوری

همیشه به جنگ اندرون - زنی بود بر سان گردی سوار

که چون او به جنگ اندرون کس ندید - کجا نام او بود گرد آفرید....

قدرت اداره امور لشکری (فرماندهی و سپهسالاری)؛

گردیه، خواهر بهرام، بعد از برادرش بهرام سپهسالار سپاه شد و در جنگی که با تورگ داشتند دلاوری‌های بسیاری از خودش نشان داد. وی زنی باهوش و خردمند بود به طوری که این میزان از پهلوانی، رشادت و خردمندی باعث حیرت است (Sarami, 1989).

عامل مستحکم و استوار بودن قلمروهای حکومتی؛

زن در شاهنامه، عامل استحکام و استواری قلمروهای حکومتی است (Yousefi, 1990).

چو سیندخت و رودابه ماه‌روی - دو خورشید بود اندر ایوان او

پایداری، جذب، دفع و حذف قدرت؛

زن در ازدواج درون گروهی باعث پایداری و ثبات قدرت می‌شود و در ازدواج برون گروهی در جذب و حذف و دفع قدرت نقش تاثیر گذاری دارد (Yousefi, 1990).

سیندخت چنان به مسائل سیاسی و جامعه‌شناختی آگاه است که با طرح بعضی مشکلات کشورش و به رخ کشیدن قدرت ایران، می‌خواهد نظر و رأی مهراب را تغییر داده و او را قانع به همراهی و همدلی با خانواده خود نماید تا سرانجام این وصلت سر بگیرد.

ازدواج‌ها با مقاصد سیاسی؛

گاه ازدواج سیاسی با هدف متحدکردن نیروهای داخلی و به دست آوردن قدرت زیاد انجام می‌گیرد و مواردی که در شاهنامه نام برده شده، عبارتند از:

ازدواج ساسان با دختر بابک، ازدواج خسرو پرویز با گردیه، بهرام چوبین و دختر خاقان چین، داراب و ناهید دختر فیلتوس، کیکاوس و سودابه دختر شاه هاماوران، اردشیر با دختر اردوان و....

صاحب نفوذ و طرف مشورت (در امور سیاسی و نظامی)؛

بهرام چوبین با خواهرش گردیه مشورت و از او چاره‌جویی می‌کند؛ ضحاک با ارنواز دختر جمشید که اسیر در قصر اوست؛ رستم با مادرش رودابه؛ اسفندیار با مادرش کتایون؛ گردوی با گردیه؛ فریدون با مادرش فرانک و گیو و کیخسرو با بانو و مادرشان فرنگیس و....

ابزار سیاسی؛

ازدواج فرنگیس با سیاوش، کاملاً سیاسی بود. زمانی که پیران، دختر خود حریره را به سیاوش داد، برای حفظ جان شاهزاده تصمیم گرفت شرایط ازدواج فرنگیس، دختر افراسیاب را با سیاوش فراهم کند.

یا گلنار که سخت محبوب و طرف اعتماد اردوان بود، به اردشیر دل می‌بندد و او را یاری می‌دهد تا بر اردوان پیروز شود. در اینجا عشق به صورت ابزار سیاسی به سوی محبوب و زیان رقیب تمام می‌شود.

وزیران پس پرده؛

سیندخت، زنی بسیار سیاستمدار و زیرک بوده است. لذا با این دو اهرم مؤثر، نزد همسر خود مهراب کابلی می‌رود و با ترفندهای خود، با مطرح نمودن وضعیت سیاسی اجتماعی کشور و نیز قدرت فائقه ایران، دل مهراب کابلی را به سوی هدفی که در دل دارد، سوق می‌دهد.

پیوندهای سیاسی بین کانون حکومتی کشورها؛

سیندخت اولین زنی است که در شاهنامه به عنوان یک دیپلمات و رایزن فرهنگی - اجتماعی مطرح شده است. مادر رودابه و همسر مهراب، شاه کابل که به عنوان اولین سفیر و رایزن فرهنگی و سیاسی است (Moradian, 2015).

مظهر جادو؛

در برخی اتفاقات و عملیات سیاسی - اجتماعی به زنان افسونگر و جادوگری نیز برمی‌خوریم. همین‌طور در داستان سیاوش:

مشارکت غیرمستقیم

در قدرت سیاسی

بعد شخصیتی زنان و
تأثیر آن بر ساختار
قدرت سیاسی

نقش‌های منفی زنان

چنان بُد که سودابه پرنگار - برآمد بر این نیز یک روزگار
 پراندیشه گشت و دلش بردمید - ز ناگاه روی سیاوش بدید
 و گر پیش آتش نهاده یخ است - چنان شد که گفתי طراز نخ است.
 مظهر فریبکاری؛

نگه کرد سودابه خیره بماند -- به اندیشه افسون فراوان بخواند
 که گر او نیامد به فرمان من -- روا دارم از بگسلد جان من
 بد و نیک و هر چاره کاندز جهان -- کنند آشکارا و اندر نهان
 بسازم گر او سر بپیچد ز من -- کنم زو فغان بر سر انجمن
 اغواگری؛

چو بیرون شود زین جهان شهریار -- تو خواهی بدن زو مرا یادگار
 سودابه در شاهنامه نماد زنی اغواگر است که نه تنها خودش، بلکه تمامی خانواده را به ورطه نابودی می کشاند
 (Sarami, 1989).

حسادت گر؛

ز مریم همی بود شیرین به درد -- همیشه ز رشکش دو رخساره زرد
 به فرجام شیرین ورا زهر داد -- شد آن نامور دخت قیصرنژاد (Ferdowsi, 1995).
 قدرت طلب؛

ز پیش همایش برون تاختند -- به آب فرات اندر انداختند (Ferdowsi, 1995).
 که یزدان پسر داد و نشناختم -- به آب فرات اندر انداختم (Ferdowsi, 1995).
 مادری توانمند؛

صفات شخصیتی زنان

نقش ملکه هند (مادر طلخند و گو)

چنین گفت مادر به هر دو پسر -- که تا از شما با که یابم هنر
 چو دارید هر دو ز شاهی نژاد -- خرد باید و شرم و پرهیز و داد (Ferdowsi, 1995).
 هم رازی صبور؛

به مادر چنین گفت پس شهریار -- کهای در جهان از پدر یادگار
 به هر نیک و بدھا پناهم تویی -- منم چون کنارنگ و شاهم تویی (کیخسرو).
 تربیت فرزندان؛

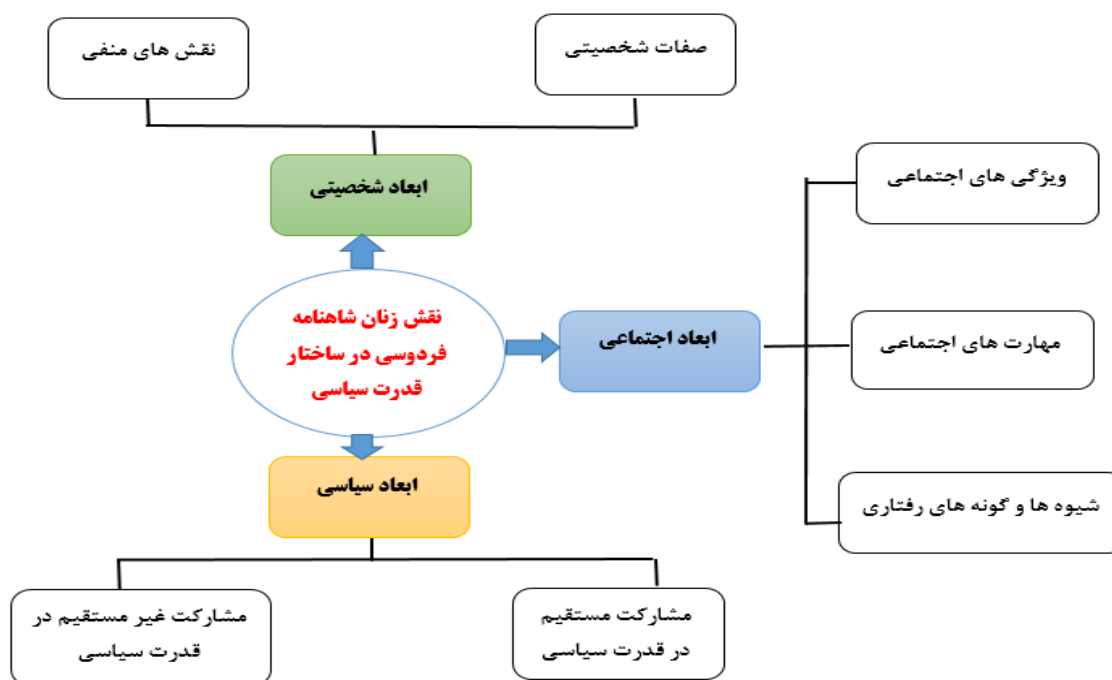
درختی کزو فرّ شاهی به بار -- زنی بود آرایش روزگار
 به مهر فریدون دل آگنده بود -- فرانک بُدش نام و فرخنده بود (Ferdowsi, 1995).
 دگر خواهی و حق جویی؛

پیاده بیامد به نزدیک شاه -- به خون رنگ داده دو رخساره ماه
 به پیش پدر شد پر از ترس و باک - خروشان به سر بر همی ریخت خاک
 مکن بی گنه بر تن من ستم -- که گیتی سپنج است پر از باد و دم.

براساس مدل زیر، تأثیر قدرت سیاسی زنان در شاهنامه مورد تحلیل قرار گرفته است:

شکل ۱

الگوی نقش زنان در شاهنامه فردوسی

۱

یکی از ابعاد تأثیرگذار بر ساختار قدرت سیاسی، بُعد اجتماعی یا جایگاه اجتماعی زنان است. این بُعد، دارای سه مؤلفه است که عبارتند از: ویژگی های اجتماعی، مهارت های اجتماعی و شیوه ها و گونه های رفتاری زنان؛ که این مؤلفه ها، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. در دومین بُعد، جایگاه زنان از نظر سیاسی مورد بررسی قرار گرفته است که عبارتند از: مشارکت مستقیم در قدرت سیاسی و مشارکت غیرمستقیم در قدرت سیاسی و در آخر، بُعد شخصیتی زنان مورد بررسی قرار گرفته که شامل دو مؤلفه است که عبارتند از: نقش های منفی و صفات شخصیتی زنان.

نتیجه گیری

نگارنده به دنبال اثبات این فرضیه بوده است که در شاهنامه فردوسی، زنان با نقش و شخصیتی با اقتدار سخت در ساختار قدرت به تصویر درآمده اند. به همین منظور، اشعار شاهنامه را مورد تحلیل قرار داده است و از تحلیل محتوای آن به ابعاد و شاخص های اجتماعی، سیاسی و شخصیتی زنان شاهنامه دست یافته است. بُعد اجتماعی شامل ۳ مؤلفه و ۱۱ شاخص، بُعد سیاسی شامل ۲ مؤلفه و ۱۰ شاخص و بُعد شخصیتی، شامل ۲ مؤلفه و ۹ شاخص هستند که در آن نقش زنان تعیین و ترسیم شده است. نتایج به دست آمده از این بررسی ها نشان می دهد که زنان دوران پهلوانی، از نقش مهم تر و مؤثرتری نسبت به زنان دوران تاریخی و اساطیری برخوردار بوده اند. علت کم رنگ شدن حضور زنان در دوران اساطیری، حضور پررنگ پهلوانان و شاهان در آن دوره است. زنان در شاهنامه، دارای شخصیت های متنوعی اند، به طوری که در شاهنامه هیچ گاه با زنی روبه رو نمی شویم که منحصراً دارای ویژگی های شخصیتی منفی باشد، بلکه در بیشتر اوقات زنان در شاهنامه هم ویژگی های مثبت دارند و هم ویژگی های منفی، به طوری که گویی این دو ویژگی درهم آمیخته شده است. نکته دیگری که می توان از اشعار شاهنامه دریافت، این است که فضای شاهنامه یک فضای حماسی است و به همین دلیل، نمی توان توقع داشت که زنان هم پای مردان نقش آفرینی کنند، اما با وجود چنین فضایی در شاهنامه، در بعضی از داستان های آن می توان حضور و نقش مؤثر زنان را مشاهده کرد. همچنین می توان گفت زنان شاهنامه، علاوه بر عشق و احساسات زنانگی نسبت به همسران پهلوان خود، قدرت فوق العاده ای در اداره امور کشوری و لشکری داشته اند، به طوری که گاهی آن ها را وزیران پس پرده نامیده اند. آن ها با نظریاتی که در امور سیاسی می دادند، در کشورداری

نیز نقش داشتند. هر چند نقش آن‌ها غیرمستقیم بود، اما مفید و مؤثر بوده است که نشان از تأثیر زیاد زنان در ساختار قدرت سیاسی دارد. در شاهنامه، علاوه بر اینکه زنان دارای خوی مادرانه و دخترانه‌اند، زنانی با سیاست و مدبر نشان داده شده‌اند. همچنین آنان، نقش سفیر را ایفا کرده‌اند، اما آن چیزی که بیش از همه مدنظر فردوسی بوده است، صفات جنگاوری و دلاوری زنان شاهنامه بوده است. با توجه به مطالب مطرح‌شده، می‌توان گفت که فرضیه در شاهنامه فردوسی، زنان با نقش و شخصیتی با اقتدار سخت در ساختار قدرت به تصویر درآمده‌اند اثبات می‌شود.

تعارض منافع

در انجام مطالعه حاضر، هیچ‌گونه تضاد منافی وجود ندارد.

مشارکت نویسندگان

در نگارش این مقاله تمامی نویسندگان نقش یکسانی ایفا کردند.

موازین اخلاقی

در انجام این پژوهش تمامی موازین و اصول اخلاقی رعایت گردیده است.

شفافیت داده‌ها

داده‌ها و مآخذ پژوهش حاضر در صورت درخواست از نویسنده مسئول و ضمن رعایت اصول کپی رایت ارسال خواهد شد.

حامی مالی

این پژوهش حامی مالی نداشته است.

References

- Akbari, A. (2014). Investigating the dimensions and position of women in Ferdowsi's Shahnameh. *Iranian Studies Magazine of Shahid Bahonar Faculty of Literature and Human Sciences*, 14(28).
- Albughish, Z. (2021). Reflection and examination of female rulers and politicians in Ferdowsi's Shahnameh. Persian, Arabic, and English Literary Comparison Conference.
- Amoozgar, J. (2015). *Mythological History of Iran*. Samt.
- Behjat, H., & Farhadi, F. (2012). Analytical comparison of the role of women in the Shahnameh and the Nibelungen. *The Specialized Quarterly of Persian Poetry and Prose Stylistics (Bahar Adeb)*, 5(3).
- Ferdowsi, A. (1995). *Ferdowsi's Shahnameh: Complete Text (Based on the Moscow Version)*. Drop.
- Ferdowsi, A. (2013). *Ferdowsi's Shahnameh*. Gravure Printing.
- Ghaemi, F. (2010). The background and theoretical foundations of the mythological criticism approach and the context and method of its application in the reading of literary texts. *Literary Criticism Quarterly*, 3(11).
- Guiry, S. (1996). *Anahita in Iranian Myths*. Jamal al-Haq.
- Khojaye, M., & Gianbagheri, H. (2019). Praise and criticism of women in Ferdowsi's Shahnameh. *New Research Quarterly in Human Sciences*, 3(27).
- Moradian, R. (2015). Investigating the position and political and social role of women in Ferdowsi's Shahnameh. International Congress of Language and Literature.
- Mousavi, S., & Khosravi, A. (2008). Anima and the secret of captivity of the companion sisters in Shahnameh. *Journal of Women's Research*, 6(3).

- Naghi, H. A. (2011). Analysis of the character and role of women in the stories of the Shahnameh. *Scientific Research Quarterly on Women and Culture*, 3(9), 59-81.
- Paknia, M. (2015). A reading of women in Shahnameh. *Journal of Women's Studies*, 4(2).
- Pourmajidi Fateh, M., & Derkhosh, S. F. (2022). Role-playing of women in Shahnameh. *Ormuzd Research Journal*(58).
- Sarami, G. (1989). *From the Color of the Flower to the Pain of the Thorn*. Scientific and Cultural.
- Shamisa, S. (2013). *Literary Criticism*. Ferdous.
- Shokati, A., & Dehghan, A. (2016). Studying the position of women in Ferdowsi's Shahnameh. *Baharestan Sokhan Quarterly*, 14(35).
- Yousefi, G. (1990). *Bright Spring*. Scientific.